

PONTUS MESELESİ VE TBMM'NİN BUNA KARŞI ALDIĞI TEDBİRLER

*Recep ÇELİK**

ÖZ

Pontus meselesi, Yunanlıların bağımsızlık hareketiyle ortaya çıkmış, I. Dünya Savaşı sonrası olgunlaşmış ancak Milli Mücadelede ve Lozan Konferansı'yla çözüme kavuşturulmuştur. Meselenin siyasi arenada etkileri günümüze değin süregelmiştir. Pontusçular uluslar arası alanda bağımsızlık için çokça gayret göstermiş ancak bu gayretleri Ermeni isteklerine feda edilmişti. Venizelos'un Pontus istekleri hususundaki samimiyetsizliği de bunları boşa çıkarmıştı. TBMM ise bir yandan Milli Mücadeleyi sürdürürken diğer taraftan da Pontus galesiyle uğraşmak ve bir takım önlemler almak zorunda kalmıştı. Bu işle görevlendirdiği merkez ordusu kumandanı Nurettin Paşa Pontusçu faaliyetlere kesin bir son vermiş fakat onun bu meseledeki bir takım uygulamaları bazı sorunları ve tartışmaları da beraberinde getirmişti. Bu çalışmada özellikle Pontusçuların uluslar arası faaliyetleri ve Nurettin Paşa meselesi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Milli Mücadele, Pontus, Paris Barış Konferansı, TBMM, Nurettin Paşa

THE PONTUS ISSUE AND THE PRECAUTIONS TAKEN BY TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY

ABSTRACT

The Pontus Issue emerged with the Greek independence movement, developed after first world war but was resolved through the Turkish national struggle and Lausanne Conference that followed. It has been a controversial and hot debate having influences on the current political agenda. The supporters of the Pontus Issue endeavoured in many ways for independence but Armenian claims drew more attention in the international area. Their efforts were also frustrated by Eleferios Venizelos, whose weak and disingenuous policies about the issue disappointed its supporters. Turkish Grand National Assembly had to take some precautions against the Pontus question while at the same time keeping on the independence struggle throughout the country.

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon.

Nourettin Pacha, commander of the central army, was appointed as the commander in chief dealing with the attacks in the region and he certainly ceased Pontus activities, also raising some questions about his notorious methods. This study will examine Pontus activities and their supporters in the international area regarding Nourettin Pacha issue as well.

Keywords: Turkish National Struggle, the Pontus Issue, Paris Peace Conference, GNAH, Nourettin Pacha

Giriş

Pontus meselesi, 19. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmış ve daha sonraki süreçte halledilmiş olsa da, güncelliğini devam ettirmiştir. Hâlen çeşitli mahfillerde ve şekillerde bu mesele gündeme getirilmektedir. Osmanlı Devleti'nin tasfiye sürecinin tipik bir sonucu olarak ortaya çıkan Pontus Sorunu, bu makalede ele alınmaktadır. Öncelikle, kavram analizi kapsamında terim olarak Pontus'un ne olduğu, hangi coğrafyayı kapsadığı tespit edilmektedir. Ardından bu meselenin nasıl başladığı ve geliştiği, Avrupalı büyük devletlerden hangilerinin bu süreçte etkin oldukları üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın asıl ağırlığını teşkil eden konu ise İstiklâl Harbi sürecinde bu konu hakkındaki gelişmeler, TBMM'nin buna karşın almış olduğu tedbirler, Nurettin Paşa'nın bu hususta görevlendirilmesi ve faaliyetleridir.

İsim olarak coğrafi bir bölgeyi ifade eden Pontus, Grekçede *deniz* anlamına gelmektedir. Coğrafi olarak ise Pontus Bölgesi'nin işaret edildiği alanlarda farklılıklar vardır. Buna göre Pontus Bölgesi; Kafkasya'dan itibaren Karadeniz kıyıları boyunca Sinop ve ötesine kadar olan kısım¹, Trabzon, Ordu, Giresun, Samsun ile Amasya ve Sivas'ın bir kısmı, Karadeniz'in güneydoğu kısımları, Yeşilirmak, Kızılırmak ve Kelkit havzası, genel olarak ise Karadeniz'e verilen isim ile Samsun-Trabzon sahili ile hinterlandından oluşan bölgedir.²

Siyasi olarak ise Pontus meselesi bambaşka bir özelliğe sahiptir. Fener Rum Patrikhanesi, Yunan hükümeti, Samsun ve Trabzon metropolitlikleri, İngiltere'nin desteği ile Megali İdea'yı gerçekleştirmek amacıyla kurulmuş Rum-Yunan örgütlerinin koordineli faaliyetlerinin desteği ile ilk çağda kurulmuş olan Pontus Krallığı'nı (M.Ö 298- M.S 63) yeniden ihya etmek ve bunun Yunanistan'la birleştirilmesi faaliyetlerinin bütünü olarak ifade

¹ *National Archives/FO*, 608/82 (21.2.1919)

² Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, İstanbul 1972, VIII, 2581; Ali Güler, *Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum Yunan Terör Örgütleri*, Ankara 1995, s.39; Coşkun Topal, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası Pontusçu Faaliyetler", *İlk Adımdan Cumhuriyete Milli Mücadele*, Ed., Osman Köse, İstanbul 2008, s.165; Yusuf Sarıncay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", *ATAM*, c.XI, sayı:31, Ankara 1995, s.107.

edilebilir.³

Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Pontuşçu hareketin ortaya çıkışı Yunan Bağımsızlık Savaşının başlamasıyla eş zamanlıdır. Nitekim Pontus, Megali İdea'nın hedefleri arasındadır⁴. Bundan sonra Doğu Karadeniz'e olan ilgi artmış, 1870'den sonra da yoğunlaşmıştır. Grek kültürüne hayranlıkla birlikte, Hellenizm davasının yüceltilmesinde ve sonunda Yunanistan'ın küçük bir toprak parçasıyla Osmanlı'dan bağımsızlığını elde etmesinde etkin roller oynayan Rum burjuvazisi, Pontus meselesinde de yine ön plandadır. Eğitim kurumlarının faaliyetleri Karadeniz bölgesinde bir Pontus devletinin kurulması çabalarında çok önemli bir yere sahiptir. Keza ilk Pontus cemiyeti Merzifon Amerikan Kolejinde kurulmuştu (1904). Pontuşçuluk hareketi, II. Meşrutiyetin ilanından sonra siyasi açıdan olgunlaşmaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren ilk silahlı çeteler kurulmaya başlanmış ve bunlar Balkan savaşlarında Yunanlılarla birlikte savaşmak üzere Amasya metropoliti Germanos tarafından cepheye gönderilmiştir.⁵

Rumlar, Balkan savaşlarında seferberliğe uymadıkları gibi askerden de firar etmeye başlamışlardı. Köylerine dönen Rumlar bundan dolayı köylerinde kalmaya cesaret edememişler ancak köylerini de terk etmeyerek civarlarda silahlanarak yaşamaya başlamışlardır. Böylece ilk çeteler de kendiliğinden ortaya çıkmış oldu.⁶ I. Dünya Savaşı sırasında ilk Rum çeteleri ise Bafra civarında görüldü. Bafra'nın Nebiyan (Nebyan) Bölgesi'nin dağlık olması, Rum köylerinin çokluğu ve halkın da silah kullanmayı bilmesi dolayısıyla isyan bayrağı ilk burada açıldı. Çetelerin sayısı, çevre köylerde bulunan Rumların katılmasıyla gittikçe artmaktaydı. Rusların Trabzon'u

3 Topal, *a.g.m.*, s.165.

4 Sarıay, *a.g.m.*, s.110. Yunan Bağımsızlık Savaşının yapıldığı yıllarda Klemantos adında bir Rum papazı ilk teşkilatlanmayı İnebolu'da kurmuştu. Örgütlenmede her zaman olduğu gibi kilise ve din adamları yine ön plandaydı. Abdullah Saydam, "Kurtuluş Savaşında Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi", *ATAM*, c.VI, sayı:17, Ankara 1990, s.423.

5 Saydam, *a.g.m.*, s.423; Sarıay, *a.g.m.*, s.110. Osmanlı'nın son çöküş evresinde kurtuluş çareleri arasında başta Osmanlılık politikası gelmekteydi. Fener Rum patrikhanesi de bu düşünceye nazaran şu görüşü savunmaktaydı; "*Rum milletinin eşitlik vaatleri ile avutulduğu günler geçti. Artık patrikhane imtiyazlarının devamına ait vaatlerle ilgilenen kimse kalmadı. Bu nazariyeler devresi kapanmıştır. Büyük hastalıklara tesirli ilaçlar lazımdır. Bu devlet(Osmanlı İmparatorluğu) yıkılıyor, adı ve köhne vaatlerle tutunamayacaktır. Milletimiz birçok yerlerde azınlık halinde bulunsa bile baba mirası üzerindeki sosyal ve tarihî haklarını kaybedemez. Biz dedelerimizin topraklarında ev sahibi olarak kalıyoruz ve kalacağız*". Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, İstanbul 1967, V, 1449.

6 Topal, *a.g.m.*, s.168.

işgal etmesiyle birlikte Pontus çeteleri Rus subayları önderliğinde Türk köylerine saldırmaya başladılar. Cephe gerisindeki çetecilik faaliyetleri devleti zor durumda bırakmaktaydı. Yalnızca Samsun bölgesinde 30 civarında farklı küçük birlik meydana getirildi ki bunlar sürekli Türkleri gerilla savaşıyla yormaktaydılar. Bunun yanında Rusya’da General Paias, Albay Ananias ve diğer yetkililer kumandasında Rusya’daki Rumlar tarafından iki gönüllü birliği oluşturuldu ve bunlar Kafkasya’da Rusların savaştan çekilmesinden sonraki zamana kadar Türklere karşı savaştılar. Savaşın başlangıcında Fransız ordusunda kayıtlı birçok yerli Rum, Fransız Legion ordusunda Aras, St. Vaast, Carrency ve Çanakkale’de savaşarak kan döktüler. Yunan ordusuna kayıtlı beş binden fazla Rum da Makedonya’da savaştı. Bunun yanı sıra binlerce Rum da Amerikan ordusuna kayıtlıydı.⁷

Hükümet, Pontus çeteleriyle mücadele etmek üzere Samsun’da bir kumandanlık oluşturmuş, “Özel Takip Taburları” teşkil etmiş ve 182. Süvari Alayını çetelerin tenkili için görevlendirmişti.⁸ Rusya’da Bolşevik İhtilalinin gerçekleşmesi işgal ordusunu geri çekilmeye mecbur etmiş ve hükümet de Pontus çetelerinin faaliyetlerini, Nebyan Bölgesi hariç kontrol altına almıştı. Ancak faaliyetler kiliselerde, eğitim-öğretim kurumlarında, dernek ve kulüplerde devam etmiştir. Rusya, Yunanistan, Avrupa ülkeleri ve ABD’de çeşitli propaganda, basın-yayın faaliyetleri ve kongrelerle Pontuşçuluk uluslararası bir boyut kazanmıştı.⁹

Osmanlı Devleti’nden bağımsızlık kazanmak isteyen milletler olarak Ermenilerle Rumların yolları tam bu noktada birleşiyordu. Mondros’tan önce Cenevre’de “Türkiye’de Zulme Uğramış Milletler Birliği”nin kurulması ile Rum-Ermeni işbirliği başlamıştı.¹⁰ Bundan sonra Pontuşçuluk faaliyetleri Ruslardan alınan silahlar, Mondros Ateşkesi gereği Türk limanlarına serbestçe giriş yapabilen Yunan gemilerinin getirdikleri silah ve cephaneler vs. etkenlerle gelişecektir.¹¹ Ancak İstanbul Hükümeti Pontuşçuların artan faaliyetlerine karşı bir dizi önlem almaktan geri durmadı. Şüpheliler sınır dışı edildi, silah, cephane ve üniformanın memlekete sokulması yasaklandı. En önemlisi de hükümetin Mustafa Kemal Paşa’yı Karadeniz Bölgesi’ndeki asayışı sağlamak için Samsun’a göndermesidir. Mustafa Kemal gider gitmez

7 FO 608/82 (21.2.1919). Orta ve Doğu Karadeniz’de Rum şekaveti hususunda ayrıntı için bkz., Önder Duman, *Emperyal Bir Araç Olarak Rum-Pontus Sorunu(1908-1918)*, Ankara 2010, s. 75-134.

8 Bayar, *a.g.e.*, VIII, 2582-2585.

9 Sarıncı, *a.g.m.*, s.113-114.

10 Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, Ankara 1973, c.I, s.104.

11 Saydam, *a.g.m.*, s.426.

Pontusçuların durumunu İstanbul'a; "Mütârekeden sonra bütün Rumlar her tarafta şımardığı gibi bu havalide Pont hükümetinin kurulması gibi bir safsata etrafında toplanmış ve bütün Rum çeteleri muntazam bir program altında hemen tamamen siyasi bir şekle dönmüştür" şeklinde bildirmişti.¹² Hâlbuki Mustafa Kemal Samsun'a, Pontusçuların Türklerin tecavüzlerinden korunması talimatıyla çıkmıştı. Ancak gerçekte durum Türklerin aleyhine müzmin ve ızdırap verici suretteydi.¹³ Bu durum karşısında Mustafa Kemal de Samsun ve civarından gelen köy, nahiye ve kasaba heyetleriyle görüşerek onlara teşkilatlanmaları konusunda telkinlerde bulunmuş ve milli mukavemet cephesi kurmaları gerektiğini belirtmişti.¹⁴ Nitekim tarlasında Rum çeteleri yüzünden çalışmayan bir köylüye de işlerin yoluna gireceğini ancak sabırlı ve cesur olunması gerektiğini telkin ederek, ümitsizliğe mahal bırakılmamasını vurgulamıştı.¹⁵ Öte yandan Bab-ı Ali'ye gönderdiği raporda ise bölgedeki asayişsizlikten Rum ve Ermeni çetecilerin sorumlu olduğunu, Türklerin kendilerini savunduklarını ve Rumların eşkıyalık faaliyetleri sona ererse, İslam çetelerinin de kendiliğinden ortadan kalkacağını bildiriyordu.¹⁶

Pontus davasına hizmet eden Rum-Yunan cemiyetlerinin başında "Pontus Cemiyeti" gelmekteydi. Mustafa Kemal'in de belirttiği gibi cemiyet rahatça ve başarıyla çalışıyordu.¹⁷ Cemiyetin temeli 1904'te Merzifon

12 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara 1995, s.39.

13 Bayar, *a.g.e.*, VIII, 2589. M. Kemal'in Samsun'a çıkmasından dört gün evvel İzmir işgal edilmişti. Burada tetkiklerde bulunan bir İngiliz; "İşgale kadar Rumlarla Türkler kardeş gibi geçiniyorlardı. Çünkü bu iki millet yekdiğerini tamam ediyor, Türk çiftçilikle meşguldür, Rum da ticaretle. Türkün ticaretteki noksanını Rum tamamlıyor. Rum'un yapamayacağı tarladaki ağır vazifeyi de Türk başarıyordu. Yazık ki bu işgal...." şeklinde bir Türk-Rum uyumu görüyor ancak sonucunu talihsizlik olarak değerlendiriyordu. İsmail Habib Sevük, "Hem Saadet Hem Şikâyet", *Açıksöz*, sayı:341(22 Kasım 1921), *Kurtuluş Savaşında Yunanlılar ve Anadolu Rumları Üzerine Makaleler*, yay. haz., Mustafa Eski, *ATAM*, Ankara 1999, s.73. Türklerin Rumlardan ticaret ve zanaatta geri kalmasının sebebi yeteneksiz olmasından değildir. Sebebi Türklerin zamanı gelince askere alınmalarından kaynaklanmaktadır. Türkler bir iş kurup onu geliştireceği zamanda askere gidiyor ve elindeki sermaye ailesinin nafakası, askerden dönüşünde ele güne muhtaç olmamak için kendinin harcaması vs. ile sebeplerle çarçur oluyor. Böylece sermaye biriktiremeyen Müslüman-Türk unsur tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya mecbur kalıyor. Rumlar ise bedel-i nakdi karşılığında askerlikten muaf olduklarından işlerinde, zanaatlarında sebat ediyor ve büyük servetler biriktirip zengin olabiliyor, ticaretin büyük bölümünü ellerinde tutuyor kısacası toplumda ve medeniyette ileri düzeylere gelebiliyor ve entelektüel anlamda Türklerden üstün olabiliyorlardı. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Ankara 1985, I, 323; *FO 608/82*(21.2.1919).

14 Erdal Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, Ankara 2000, s.35-36.

15 Aydoğan, *a.g.e.*, s.28.

16 Saydam, *a.g.m.*, s.430-431.

17 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, basıma haz., Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, c.I-II, İstanbul 2002, s.36.

Amerikan Kolejinde okuyan Rumlar tarafından atılmıştı. 1860'ta İstanbul'da eğitime başlayan Kolej, 1865'te Merzifon'a taşınmıştı. Okul, orta dereceli okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuş bir yüksek okul olmasına rağmen gizli amacı bölgede Rum ve Ermenilerin milliyetçi duygularını yükseltmek ve hatta Türk çocuklarını da kendi tarafına çekecek eğitimi vermektir.¹⁸

Karadeniz Bölgesi'nde bir Pontus devleti kurma amacına yönelik çalışan Rum derneklerinden biri de "Kordos Komitesi"dir. Devlet kurabilmenin en önemli şartlarından biri nüfus olduğundan komite, Karadeniz'de Rum nüfusunu artırabilmek amacıyla dışarıdan yoğun bir Rum göçünün nakliyle uğraşıyordu. Göçmenler genellikle Rusya ve Kafkasya'dan getirilmekteydi. Diğer adıyla "Rum Muhacirleri Merkez Komisyonu" olan Kordos, gelen göçmenlerin kayıtlarını yaptıktan sonra silahlandırıp çetelere katıyordu.¹⁹ Bunun yanında "Meşru Müdafaa Cemiyeti" de yirmi yaşına gelen her Rum'u silah sahibi olmaya mecbur ediyor, fakir Rumlara metropolitliklerden silah temin ediyor, Pontusçuluk faaliyetlerine uymayan ve karşı gelenleri metropolitliklerde kurulan mahkemelerde yargılıyordu.²⁰

Pontusçular çete faaliyetleri dışında uluslar arası sahada Pontus tezini savunmak amacıyla I. Dünya Savaşı sonrası toplanan Paris Barış Konferansı'na çeşitli heyetler ve temsilciler göndermişlerdi. C. J. G. Constandinides ve S. Oeconomos tarafından gönderilen dilekçede (Şubat 1919) Küçük Asya'nın kuzeyinde ve Karadeniz'in güney sahillerinde eski Komnenosların Trabzon Krallığı'nı kapsayacak şekilde bağımsız bir cumhuriyet kurulması talep ediliyordu. Söz konusu dilekçede Rum unsurunun bu bölgenin tarihinde ağır bastığı iddia ediliyor ve geçmişte Türkler tarafından yapıldığı ileri sürülen kötü yönetimin ayrıntıları veriliyordu.²¹ Delegationlar, demokratik devletler antantı tarafından kabul ve ifade edilen ilkelere aykırı -ki bu ilkelere biri ulusların kendi kaderini tayin etme hakkıdır- bir çözümü kabul etmiyor, bunun dışındaki çözüm önerilerini protesto ediyorlardı.

18 Fahri Taş, "Milli Mücadele Döneminde Rum Ayaklanması", *ATAM*, c.XII, sayı:34, Ankara 1996, s.89; Bayar, *a.g.e.*, V, 1457. Pontus cemiyeti edebi bir cemiyet olarak kurulmuştu. Esasında edebi cemiyet kisvesi altında ihtilalci bir cemiyetti. Edebi işler de yapıyordu ama bunlar Rumların ruhlarına isyan ve ihtilal telkini edebiyatıydı. "Nurettin Paşa Pontusçuları Anlatıyor", *Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Tarihimiz*, c.II, s.225.

19 Tansel, *a.g.e.*, s.98; Sarnay, *a.g.m.*, s.119-120. Harbiye nezaretinin 11.8.1919 tarihli yazısından anlaşılıyor ki bu çetelerin üzerinde de Mavri Mira heyeti vardır. Bayar, *a.g.e.*, V, 1455. Karadeniz'e Rum göçü hakkında ayrıntı için bkz., Bestami S. Bilgiç, *Doğu Karadeniz Rumları: İsyân ve Göç(1919-1923)*, Ankara 2011, s.56-68.

20 "Nurettin Paşa Pontusçuları Anlatıyor", s.225-226.

21 *FO* 608/82/13 (February 1919).

Paris Barış Konferansı'na Rumlar adına katılan delegeler her ne kadar Ermenilere karşı sempati duyguları besliyorlarsa da aynı karşılığı bulamadıkları gibi Ermenilerin yalnızca kendi menfaatlerini düşündüklerine tanık oluyorlardı. Hâlbuki Rumlar, Yunanistan'ın Sırbistan'a Selanik'le ilgili bazı limanlardan serbestçe yararlanma imkânı tanıdığı gibi Ermenilere büyük ekonomik imkânlar sağlamaya hazırdılar. Rumlar, bölgedeki Ermeniler küçük bir azınlık grubu oluştururlarken kendilerinin, bazı inişler ve çıkışlarla da olsa, binlerle ifade edilebilecek yıllardır bir millet bilincini koruduklarını düşünüyor ve elde etmek istediklerinden Ermeniler lehine feragat etmek istemiyorlardı. Her ne kadar Rumlar, Ermenilere göre avantajlı bir duruma sahip olsalar da Türklere göre küçük azınlık olmaları dolayısıyla kısa sürede uluslararası hayata girmeyi de beklemiyorlardı. Bu nedenle bir süre Milletler Cemiyetinde Yunanistan'ın hamiliğinde kalmayı kabule hazırdılar.²²

İsviçre Rumları, Pontus'un ve Trabzon'un Ermenistanla birleştirilmesine karşı çıktığı gibi onunla herhangi bir bağlantı içinde olmaması için barış konferansına baskı yaparak Rumlara otonomi verilmesini sağlamaya çalışıyorlardı.²³ M. Philocles Candidis tarafından Karadeniz Rumları adına Barış Konferansına çekilen telgrafta, bölgedeki Rum sayısının bir milyonu geçtiğini ve yüzyıllardır saf Rum bölgesi olduğunu ileri sürerek bağımsızlıklarının verilmesi gerektiğini vurgularken Ermenilerin Karadeniz Bölgesi'ne dair iddialarının protesto edilmesi hususunda da yardım rica ediyordu.²⁴ Rumlar, her ne kadar Barış Konferansı'nda Ermenilerle dostane ilişkiler içinde olsalar da Ermenilerin Pontus'a dair iddialarına ve bağımsızlık taleplerine de içeriyorlardı.²⁵ Bunun yanı sıra Yunanistan'dan ve İon sahillerinden göçmüş olup Güneydoğu Karadeniz'de yaşayan Rumlar da savaş boyunca Türklere karşı kendilerine yaptıkları yardımlardan ve çok çile çektiklerinden bahsederek Lloyd George'dan kendi geleceklerine karar verme hakkı istiyorlardı.²⁶

Karadeniz Rumlunun ciddi endişe duydukları bir diğer husus ise yabancı boyunduruğu altına girmeleri endişeleri idi ve bu korkularından kurtulmanın yolunu Yunan mandası altına girmekte görerek bu konuda İngiliz hükümetine yalvarıyorlardı.²⁷ İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Richard Webb de İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'a gönderdiği yazıda

22 FO 608/82 (13.3.1919)

23 FO 608/82 (19.3.1919)

24 FO 608/82 (29.3.1919)

25 FO 608/82/ 13 (11.3.1919)

26 FO 608/82 (26.3.1919)

27 FO 608/82 (31.3.1919)

Karadeniz sahil Rumlarının burada bir Karadeniz Rum Cumhuriyeti kurma arzusunda olduklarını belirtmişti.²⁸ Nitekim Hrisantos, İngiliz yetkilileriyle yaptığı görüşmede, Pontus lehine tavır alınması karşılığında Rumların İngiltere'nin onaylamayacağı hiçbir eylemde bulunmayacağı sözünü vermişti. Buna karşın Hrisantos'un teklifi kabul edilmediği gibi bölgeye yapılması istenen bir İngiliz veya Yunan çıkartmasına da sıcak bakılmamıştı.²⁹ Zira İngilizlere göre bölgenin hiçbir yerinde Rum çoğunluk yoktu ve bundan dolayı bir Pontus Devleti kurulması düşünülemezdi.³⁰

Trabzon Metropoliti Hrisantos'un Avrupa başkentlerindeki faaliyetleri Pontuşçu hareketin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.³¹ Pontus'un ihyası için var gücüyle çalışan Hrisantos, adeta bu ihtilal ocağının ruhunu teşkil ediyordu. Bunun için Avrupa'da sekiz ay gibi uzun bir süre kalarak Avrupalı diplomatlarla görüşmüştü. Hrisantos, konferansa sunduğu muhtıradan, Pontus olarak nitelediği bölgedeki Rum nüfusu Rusya'da bulunan 250 bin göçmenle birlikte 850 bin, Müslümanları 836 bin, Ermenileri ise 78 bin olarak belirtmişti. Söz konusu muhtırasında bölgedeki Müslüman nüfusa dair de farklı değerlendirmeler yapmıştı.³² O, bölgedeki Müslümanların aslen Rum olduğu, I. Dünya Savaşı sırasındaki Rus istilasında Türklerin idareyi Rumlara bıraktığı, böylece Rumların idareye muktedir olduğu gibi gerekçeler ve deliller öne sürerek bölgenin muhtar bir Rum memleketi olması gerektiğini savunmaktaydı.³³

28 FO 608/82 (13.3.1919)

29 Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde Pontus Hareketi'nin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ed., Veysel Usta, Trabzon 2007, s. 232.

30 Hikmet Öksüz-Hayati Aktaş, "Pontus Meselesinin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz-Amerikan Belgelerine Yansımaları", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ed., Veysel Usta, Trabzon 2007, s.319.

31 Sonyel, *a.g.e.*, s.40. İstanbul İngiliz yüksek komiseri Richard Webb sadrazam ile yaptığı görüşmede; sadrazamın kendisine Trabzon'dan çok sayıda ve acil olarak talepler geldiğini ki bu talepler de eski Trabzon Rum devletinin yeniden ihyaya ve ilan edileceğiydi. Webb'e göre Rumların hareketleri çok provakatifti fakat sadrazam da oradaki memurların ve halkın sakin olmasını tavsiye hususunda hiçbir zahmet göstermemişti. FO 680/82(13.5.1919)

32 Veysel Usta, "Trabzon Metropoliti Hrisantos'un Paris Konferansı'na Sunduğu Muhtıranın Tenkidi", *Turkish Studies*, Volume 6/2, Spring 2011, s. 975-976.

33 Bayar, *a.g.e.*, V, 1463; Saydam, *a.g.m.*, s.428-429; Bayar, *a.g.e.*, VIII, 2583; Hrisantos, 1916'da Ruslar Trabzon'u işgal ettiğinde onları büyük bir sevinçle karşılamıştı. Şehrin idaresini ele aldığı gibi Trabzon merkez ve ilçelerinde belediye meclislerine Rum üyelerin seçilmesini sağlamıştı. Hrisantos Fener Rum Patrikhanesi'nin de gözdesiydi. Patrik, Hrisantos'a Paris Barış Konferansı'nda Pontusluların hakkını savunma yetkisini vermişti. Hrisantos'a göre Of 180 yıl önce Müslüman olmuştu. Ancak bu yakın bir tarihi. Çünkü Of kadınları hala Rumca konuşmakta idiler. Tansel, *a.g.e.*, s.101-102; Hrisantos Paris'te Amerikan tahkikat reisi general Harbord ile görüşüyor ve Harbord da, Karadeniz'deki Rum köylerinin korunması için büyük kuvvet lazım geleceği konusunda korkmaması gerektiğini zira iyi talim ve terbiye

Bunun yanında Rumlar, Avrupa kamuoyunu kitap, gazete, dergi ve kartpostallarla etkilemeye çalışıyor, bunlar da yeterli olmayınca bir sürü renkli harita ve istatistikler ileri sürüyorlardı. Bu yoğun propagandanın da etkisiyle Batı kamuoyu Türkler aleyhine dönmeye başlamıştı.³⁴ Bununla birlikte konferanstan Rumlar lehine olumlu bir sonuç çıkmıyordu. Ermeniler, Trabzon'un Ermenistan'la birleşmesinde ısrar ediyorlar, buna karşılık bölgedeki Rumlara da bir otonomi teklif ediyorlardı. Rumların isteği ise bağımsız cumhuriyetin tanınması, şayet bu durum kabul edilmezse ABD'nin himayesi altına girmekti.³⁵ Amerika'dan gelen haberlere göre Trabzon'un Pontus Krallığı'na terki hakkında Rum patrikhanesinden Amerika hükümetine gönderilen telgraf Wilson'a ulaştırılmıştı.³⁶

İtilaf devletlerinin Karadeniz bölgesinde bir Pontus devleti kurulmasına sıcak bakmadığı anlaşılınca Hrisantos, bu sefer âdem-i merkezci bir idareden bahsetmeye başlamış, hatta büyük bir Ermenistan için mücadele etmeye ve bağımsızlık gelmeyince Rumların da Ermenistan'a bağlanmasının ehven-i şer olduğu kanaatine varmıştı.³⁷

Yunan milli idealini gerçekleştirmek isteyen cemiyetler, Pontus ideali için çalışan cemiyetler, Yunan Başbakanı Venizelos, Patrikhane, Trabzon ve Samsun metropolitleri ve İtilaf Devletleri arasında Pontus meselesi konusunda yardımlaşma ve dayanışma varsa da Pontus Devleti kurulması hususunda temelde bir uyuşma ve anlaşma yoktur. Bunun en açık örneği Venizelos'un Pontus siyasetinde görülmektedir. Daha 2 Kasım 1918'de Venizelos, Lyod George'a verdiği memorandumda Anadolu'nun batısıyla

görmüş Rumların Amerikalılarla harekate hazır olduğunu söylüyordu. "Nurettin Paşa Pontusçuları Anlatıyor", s.225; Gerçekte Karadeniz sahilindeki livalarda ve bunlara mücavir livalarda 300-400 bin Hıristiyan nüfus mevcuttur. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, I, 320; Arnold Toynbee'ye göre de Pontus bölgesi üç gruba ayrılıyordu. Lazistan; hemen hemen hiç Rum'un olmadığı bölgede % 98'in üzerinde Gürcüce konuşan Müslüman halk yaşıyordu. Bölge Gürcistan'la birleştirilmeliydi. Trabzon ve Gümüşhane Sancakları; % 65'in üzerinde Türkçe konuşan Müslüman, % 30'un altında Rum ve % 5'in altında da Ermeni yaşıyordu. Trabzon ve Giresun Ermenistan'ın Karadeniz'e çıkış kapısı olması bakımından gerekliydi. Sonuç olarak da en iyi çözüm bu bölgelerin Ermenistan'a bağlanması ancak Türk ve Rum dilleri için özel ayrıcalıkların tanınması şeklinde karara bağlanmaktaydı. Bu çözümün Venizelos tarafından da desteklendiği anlaşılmaktaydı. *FO 608/82/13* (February 1919)

34 Saydam, *a.g.m.*, s.424-425. Konferansa verilen bir çok muhtırada Anadolu'daki milliyetçi hareket ittihatçı olarak tanıtılmaktaydı. Mesut Çapa, *Pontus Meselesi*, Trabzon 2001, s.58-59.

35 *FO 608/82* (14.5.1919)

36 *İstikbal*, sayı:183 (24 teşrin-i evvel 1336)

37 Saydam, *a.g.m.*, s.429-430. Kafkaslardan Sinop'a kadar bir Pontus devletinin kurulmasını İngiliz dışişleri hayal mahsulü olarak görmekteydi. Burada görevli Arnold Toynbee İngiliz politikasını, Pontus Rumlarının kurulacak olan Ermeni devletine bağlanacağı ve böylece Rumların tatmin edileceği şeklinde ortaya koymaktadır. Sarınyay, *a.g.m.*, s.115-116.

ilgilendiğini ve Pontus meselesini zamana bıraktığını belirtmişti. Zira Anadolu'da işgaller başladığında Venizelos'un siyaseti, bir yandan doğudan Pontus çetelerinin faaliyetleri ile öte yandan Yunan ordusunun batıdan doğuya doğru ilerlemesi sayesinde Anadolu'daki milli hareketi iki ateş arasında bırakmaktı. Bu yaklaşım, aynı zamanda Bolşevizme karşı kurulmuş bir set olarak da düşünülebilirdi. Ayrıca Yunanistan, Paris Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin Ermeni sorunu nedeniyle dikkatlerin doğu sınırına çevrildiği bir sırada Batı Anadolu'da Enosis'i gerçekleştirmek için daha rahat bir ortam elde edebileceğini düşünüyordu. Nitekim Paris'te, doğuda kurulacak Ermeni Devleti'nin denize çıkışını sağlamak üzere Trabzon'un da Ermenistan sınırları içinde bırakılması konusunda uzlaşmaya varılması ve bu mutabakatın Venizelos tarafından da uygun bulunması Pontusçuları hayal kırıklığına uğratmış, karara yönelik şiddetli tepki göstermelerine neden olmuştu. Başka bir ifadeyle Venizelos, Batı Anadolu'daki emellerine ulaşmak ve müttefiklere inandırıcı olabilmek için Pontus konusunda fedakârlık yapma yolunu benimsemişti.

Venizelos'un Pontus işine mesafeli duruşu, Pontus cemiyetlerinde hayal kırıklığına yol açmıştı. Pontus Milli Ligası Başkanı Deconomos, self determination ilkesi çerçevesinde bu durumu protesto etmişti.³⁸ Devlet kurma ihtimalleri zayıflayan Pontusçular, Türk idaresinden kurtulmak uğruna Ermenilerle Barış Konferansı'nda federasyon görüşmelerine başlamışlar ve Rumlar adına görüşmeleri yürüten Hrisantos Ocak 1920'de gerekli mutabakatı sağlamıştı.³⁹ Patrik ise Lloyd George'a çektiği telgrafta Wilson'un

38 Ural, *a.g.m.*, s.228; Öksüz-Aktaş, *a.g.m.*, s.321.

39 Saydam, *a.g.m.*, s.427-428; Sarıay, *a.g.m.*, s.116-126; Çapa, *a.g.e.*, s.59. Pontusçuların bu faaliyetlerinin Konferansta İtilaf Devletleri tarafından ciddiye alınmadığını görüyoruz. Müttefiklerin asıl amacı Büyük Ermenistan'ı gerçekleştirebilmektir. Böylece bu faaliyetler Yunan propagandasına yardımcı olmaktan öteye gidememiştir. Sonyel, *a.g.e.*, s.41; Times gazetesi de Pontus meselesiyle ilgili yazdığı bir makalede Rumların hiçbir zaman müstakil bir hükümet teşkil edemeyeceklerini belirttikten sonra daha da ötesi Rumlarla Türklerin mübadelesi lazım geldiğini anlatıyordu; "Bu suretle Türkler siyaseten şüpheli olmayan anasını kazanmış, Yunanlılar da Avrupa'daki vilayetlerinde hiç de kuvvetli olmayan Yunan unsurunu takviye etmiş olurlar". İsmail Habib Sevük, "Sahil Rumları", *Açıksöz*, sayı:347 (29 Kasım 1921), s.95; Trabzon Rumları ise fedakârlıkları ile Pontus politikasından ayrılmışlardı. "Vazife-i mukaddese-i askerîyesini ifâ etmekte bulunan askerlerimize bir nişâne-i şükran olmak üzere Trabzon ahâli-i İslamiyesi tarafından bir komisyon-ı mahsus teşkil ederek İslam vatandaşlarımızın muâvene-i nakdiyede buldukları gibi milletimiz dâhi aynı halde her vakit olduğu gibi bu defa dahi askerlerimizin ihtiyacâtı için mümkün mertebede muavenet-i nakdiyede bulunmak maksadıyla hüsn arzusuyla bir vazife-i mukaddese ifâ ederek bi'l ihtiyar bir komisyon-ı mahsus teşkilin müsaraât edildiğini ve bu komisyonu faaliyette bulundurup inşaallah karîben netâyic-i hasenesini göreceğine ümit eylediğini ceride-i aliyyenizde dâhi

kararıyla Trabzon'un Ermenistan'a terkini protesto ile Pontus mıntıkası için müstakil bir idare teşkilini talep etmişti.⁴⁰

Hrisantos'un yorulmak bilmez bir azimle Avrupa'da verdiği mücadele, Barış Konferansı'nca kesin bir dille reddedilmişti. Anadolu Rumları da Pontus Devleti için önceki mevcut şartları değiştirmek lazım geleceğini takdir etmeye ve bunun ise imkânsız olduğunu söylemekten çekinmemeye başlamışlardı.⁴¹ Öyle ki Batum'da bulunan Pontus Merkez Komitesi, tutukları yolun çıkmaz bir yol olduğuna kanaat getirerek Pontus sevdasından vazgeçtiklerini ve Türklerle müşterek ve vatandaşane bir hayat yaşayacaklarını Patrikhane ve Yunan hükümetine bildirmek, öteden beri Pontus propagandası yapan kimselerle hiçbir ilgilerinin olmadığını ve bunların gayret ve faaliyetlerinin Karadeniz Rumlara izafe edilemeyeceğini anlatmak üzere Batum'dan İstanbul ve Atina'ya bir heyet göndermişlerdi.⁴²

Pontus Çetelerine Karşı TBMM'nin Aldığı Önlemler

Batıda Yunanlılarla, doğuda Ermenilerle, güneyde Fransızlarla mücadele eden TBMM Hükümeti, mütareke ile birlikte çete faaliyetlerini yoğunlaştıran Rumlara karşı radikal tedbirler almak suretiyle tenkil harekâtına başlamıştı.⁴³ Yunan donanmasının Karadeniz'de faaliyetleri artmış, Yunan donanması 9 Haziran 1921'de Milli Mücadele için çok önemli bir nakliyat limanı olan İnebolu'yu⁴⁴ bombalamış ve Samsun'a asker çıkarma ihtimali artmıştı.⁴⁵ İşte tüm bu sebeplerle Hükümet, Aralık 1920'de Sivas'ta "Merkez Ordusu"nu kurdu. TBMM Mayıs 1921'de, Karadeniz havalisindeki Pontuşçu faaliyetlerde bulunanları takip ve muhakeme etmek üzere Samsun'da bir

derç olunmasını temenni eyleriz efendim. Trabzon Rum milleti ihtiyar meclis-i reisi Kofidi". İstikbal, sayı:169 (5 Eylül 1336)

40 *İstikbal*, sayı: 223 (11 Şubat 1337)

41 Faik Ahmet, "Neticesi", *İstikbal*, sayı:129 (13 Nisan 1336)

42 *İstikbal*, sayı: 177 (3 Teşrin-i evvel 1336)

43 Bayar, *a.g.e.*, V, 1465.

44 Rahmi Doğanay, *Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, Ankara 2001, s.113.

45 Sarınoy, *a.g.m.*, s.135. Karadeniz'de Rum kesafetine müstenit Yunanistan'ın Türkiye'yi geriden vurma planı Doğu Trakya'yı işgalinden sonra başladı. Karadeniz'de toplayacağı kuvvete, Kırım'da başka maksatla toplanıyor havası verilecek, sonra ani bir baskın yapılacaktı ve bu baskın Anadolu'da Rum kıyamıyla birleşecekti. Buna Ermeniler de bir isyan hareketiyle katılacak, Batum ve Ardahan'ı Gürcülere vererek onları da bu toplu kıyama katacaklardı. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, I, 321; Sabık Rum Kafkas fırkası kumandanı General Ananias ve diğer bazı komutan ve birçok zabıt 4500 Karadenizli Rum ile Selanik'ten Bursa'ya vasil olmuşlardı. Her tarafa da "Rum Kafkas Fırkası" diye bir fırka da icat etmişlerdi. *İstikbal*, sayı: 289 (28 Nisan 1337)

İstiklal Mahkemesi bulundurulmasına karar verdi.⁴⁶ 12 Haziran 1921’de ise Karadeniz Bölgesi’ni savaş alanı ilan etti ve komutanlığına da I. Dünya Savaşı’nda Irak cephesinden tanınan Nurettin Paşa “seferde ordu komutanı görev ve yetkisi” ile getirildi.⁴⁷ I. Dünya Savaşı’nda Rusya’nın, mütarekeden sonra İngiltere’nin Rumları silahlandırmaları ve Pontus teşkilatının da yurda soktuğu kaçak silahlarla Samsun ve çevresi silah deposu haline gelmişti. Bunun için Hükümet hazırladığı bir beyanname ile silahların toplatılmasına karar vermiştir. Ancak Rumlar buna uymamış ve kendi rızalarıyla hiçbir silah teslim etmemiştir. Hatta silahını vermekten kaçınan birçok Rum, silahlarıyla birlikte dağlara kaçmış ve çetelere katılmışlardı. Samsun Mutasarrıfı ile Dâhiliye Vekili Fethi Bey’in isyancılara dağdan inme çağrısı karşılık bulmamıştı.⁴⁸ Sadece önemsiz bir miktar cephane toplanabilmişti.⁴⁹ Avrupa’da siyasi alanda umduğunu bulamayan Pontus hareketi, Anadolu’da İtilaf Devletleri temsilcilerinden çetelere karşı alınan önlemlerin etkisizleştirilmesi hususunda destek görmekteydiler. Mustafa Kemal Paşa’nın Harbiye Nezareti’ne gönderdiği raporlar bunu açıkça ortaya koymaktaydı.⁵⁰

Trabzon Rumlarının bütün müessesât-ı diniye ve milliye rüesâsı Londra Konferansı’na, Londra, Paris ve Roma hükümetleri başvekillerine, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa’ya ve Bekir Sami Bey’e gönderdiği telgrafta, Pontusçuların ve Ermenilerin Avrupa’da faaliyetleri gayr-i meşru olarak nitelendiriliyor ve bu vesile ile Rumların sadakatini ve ihtirâmât-ı fâikasını arz ediyorlardı. Trabzon’un gerek tarihi, gerek siyasi ve irki hiçbir suretle taalluku olmayan Ermenistan’a ilhakına ait her türlü müzakere ve münakaşayı suret-i kat’iyede reddediyorlar, gayr-i mesul mehâfilin Trabzon’a ait neşriyâtıyla hiçbir suretle alâkaları olmadığını ve herhangi bir mehâfil-i

46 *İstikbal*, sayı:309 (22 Mayıs 1337). Bu kapsamda Pontusçuluk ile alakadar olan Trabzon’da Rumca yayın yapan Epohi gazetesi müdür-i mesulü ve ser muharriri ile Samsun metropolitliğinden elde edilen evraka nazaran Trabzon metropolit vekili Divan-ı Harb-ı Örfi’ye verildi. *İstikbal*, sayı: 288 (22 Nisan 1337)

47 Saydam, *a.g.m.*, s.431;Taş, *a.g.m.*, s.89.

48 Mesut Çapa, “Karadeniz’de Pontusçuluğun Sonu: Rumların TBMM’ye Sadakatleri, Hristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu”, *19 Mayıs ve Milli Mücadele’de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999)*, Samsun 2000, s. 56-57.

49 *Pontus Meselesi*, yay. haz., Yılmaz Kurt, Ankara 1995, s.387. Giresun ve Gümüşhane metropolit vekilleri tarafından havali Rumları namına 26 Şubat 1337 tarihiyle Fransa ve İtalya hükümetleri başvekillerine gönderilen telgrafta, Trabzon ve mülhakatının Ermenilere verilmesi şayiasının deveranını protesto ediyorlar, Türklerin Rumlara mezalim yaptıkları iftiralarını reddediyorlardı. Türklerle Rumlar arasında yerleşmiş dostluk ve muhabbetin olduğu ve Londra’daki Türk heyetini, Türklerle müşterek olan Rum hukuk ve amal-i meşruasının temin ve muhafazasına memur eylediklerini bildiriyorlardı. *İstikbal*, sayı:241 (4 Mart 1337).

50 Ural, *a.g.m.*, s.232-233.

siyasiyede müzakerede bulunmadığı veya murahhas sıfatını haiz bulunmasına mezuniyet verilmediğini belirtiyorlardı. Söz konusu telgrafta Müslüman kardeşlerinin mukadderatına iştirak etmek arzusunda bulduklarını suret-i kat'iyede beyan etmişlerdi. Rumlar için Türkiye'nin şerefli san-cağı altında yaşamak, milli ve medeni inkişâfâtını idrak etmek ve Türklerin haklarını müdafaa ederken kendi hukuklarını da müdafaa ettiklerine kani olduklarını, Türklerle ebedi surette dost ve kardeş kalmak, bugün de yarın da kendileri için bir umde-i esasiye olduğu vurgulanıyordu. Üstelik Londra konferansına katılmak için giden Bekir Sami Bey'e de mukadderatlarını Türk hemşehrilerinin mukadderatıyla mezc etmek kati arzu ile salahiyet-i tâmm ve kâmile vermişlerdi. Sonuçta hür ve tam bir Türkiye'nin şerefli müstakil ve mesut bir istikbale mazhar olmasını arzu ve beyan ediyorlardı.⁵¹

Karadeniz Bölgesi'nde Rum çoğunluğu meydana getirebilmek için Rusya'dan ve Anadolu'nun iç kısımlarından göçmen nakli yapılmıştı. Bu göçmenler memleketlerine geri gönderildiği gibi TBMM'ce 15-50 yaş arası eli silah tutabilen Rumların iç kısımlara sevki de kararlaştırılmıştı. TBMM nakil sırasında Rumlara işlerini tasfiye etmeleri için yeterli süre ve yolculuk sırasında mümkün olan kolaylık ve yardımları sağlamıştı. Yollarda Rumların güvenlikleri için koruyucu kuvvetler tahsis edilmiş, sağlık tedbirleri alınmış, değerli eşyalarını gittikleri yerde alabilecek şekilde emanet edebilmeleri gibi birçok önlem öngörülmüştür. Hatta Rumlara refakat eden memurlardan yanlış davranışlarda bulunanlar İstiklal Mahkemelerinde cezalandırılmışlardı.⁵²

Rumların iç bölgelere sevk edilmesi aileleri parçalayacağından, Rumlar aileleriyle birlikte göç etmek istemişler, Nurettin Paşa'nın da konuyu TBMM'ye bildirmesiyle bu yönde müspet bir karar alınmıştır. Rumların amele taburlarında çalıştırılması ve askere alınması alınan diğer iki önemli

51 *İstikbal*, sayı:229 (18 Şubat 1337)

52 *İstikbal*, sayı:350 (11 Temmuz 1337); *Pontus Meselesi*, s.388; Öksüz –Aktaş., *a.g.m.*, s.331. Sürgün kararı bir yönüyle de Türkleri sakinleştirmeye yönelik alınmış bir karardır. Çünkü Rumların katliamları had safhaya ulaşmıştı. Samsun mutasarrıflığı bu yüzden Türklerin Rumlara karşı toplu katliamından endişe etmekteydi. Kemal Çiçek, “Amerikan İstihbarat Raporları Işığında Orta Karadeniz’de Rum Çete Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler”, *İlk Adımdan Cumhuriyete Milli Mücadele*, Ed., Osman Köse, İstanbul 2008, s. 126; Türklerin ne kadar müsamahakar ve hoşgörülü olduğunu Sırbistan’ın sabık Londra ve İstanbul sefiri mösyö Şedomiyanoviç Balkan savaşlarından sonra Asya mecmuasında şu şekilde ifade etmektedir; “*Siyasi menfaatlerimiz bizi Türklerin Avrupa medeniyetine gayr-i sâlih vahşi bir Asya kavmi olduklarını göstermeye sevk ediyor. Hâlbuki bitaraf bir tarih Türklerin zalim ve mütehakkim olmadıklarını; mülkü, adaleti, rıfk ve mülâyemeti seven bir millet olduklarını takdir ve hürmete sezâ fazilet ve meziyetlere mâlik bulduklarını irâe eder*”. Sevük, “Hem saadet Hem Şikayet”, s.75-76.

tedbirdir. Alınan bu tedbirlere rağmen Rumların askere alınmasında bazı endişeler de mevcuttu. Balkan Harbi'nde gayr-i Müslimlerin müsellâh olmalarının mahzurlu olduğu görüldüğünden Harb-i Umumi'de gayr-i müsellâh hizmetlerde kullanılmışlardı. Aynı mahzurlar Milli Mücadele Döneminde de görülmüş, gayr-i Müslimlerin cepheye gönderilmesindeki sakıncaların yanı sıra cephe gerisinde bırakılmasında da bazı sakıncalar ortaya çıkmıştı. Nitekim Yunanistan, Anadolu'da Rum köylüsünden müteşekkil kıtal birlikleri teşkil etmişti. Üstelik gayr-i Müslimlerin askere alınması ordunun yükünü, dolayısıyla maliyenin yükünü artıracaktı. Maliye ise oluşacak bütçe açığını kapatacak durumda değildi.⁵³ Bütün bu endişeler nedeniyle Rumlar amele taburlarında çalıştırılmışlar ancak burada da pasif direnişte bulunarak görev yapmamışlardı. Hatta Rumlar, bir yandan kendileri hakkında alınan bu tedbirlere itiraz etmeye, öte yandan bu durumdan kurtulmak için Türklerin kendilerini katlettikleri şeklinde dünya kamuoyunda olumsuz bir imaj oluşturmaya başlamışlardı.⁵⁴

İç bölgelere sevkiyat, köylerin topluca taşınması şeklinde olmuştur. Burada yapılan, eşkiyaya yardım ve yataklık eden köylerin kaldırılmasıydı. Tüm Rum köylerinin taşınması söz konusu değildir.⁵⁵ Yapılan çalışmalarda Pontus Cemiyeti'nin, Samsun ve dolaylarından başlayarak -köylere varıncaya kadar- Sivas'a değin teşkilatlandığı görülmüştü.⁵⁶ TBMM tarafından alınan tedbir ve önlemler sonunda Pontus meselesi halledilmiş, hükümetçe yapılan tebligat ile Samsun ve havalisinden dağlara iltica etmiş olan Rumların teslim olmaları halinde evlerine yerleştirilmesi öngörülmüştü. Pontus meselesi bu suretle son bulmuş addedilebilirdi.⁵⁷

TBMM hükümetinin içte ve dışta gücünü kabul ettirmeye başlaması, Pontus meselesinin hallinde önemli bir faktör oluşturmaya başlamıştı.⁵⁸ Rum patrik kaymakamı da Pontus işinde gelinen noktayı şu şekilde özetlemişti:

Paris Konferansı'nda ittihaz olunan mukarrerat, hangi nokta-i nazardan bakılırsa bakılsın suret-i kat'iyede aleyhimizdedir. Bu mukarrerat tahsis ve telif-i beyn gibi beklemelerle ne kadar yaldızlanmış olursa olsun sarih bir tâdili mevzu-ı bahs olduğu meydandadır. Zira hasımlarımız, yani Türkler ilk sulh konferansına elleri bağlı olarak davet olunmuş ve ihtiyar

53 TBMM Gizli Celse Zabıtları, I, 320-321.

54 Çiçek, *a.g.m.*, s.126; Taş, *a.g.m.*, s.96-97.

55 Pontus Meselesi, s.389; Sarıay, *a.g.m.*, s.137-138.

56 Güler, *a.g.e.*, s.65.

57 BOA, HR. İM., 13/25(7/11/1922).

58 Mesut Çapa, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Pontusçu Rumlara Karşı Aldığı Tedbirler", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ed., Veysel Usta, Trabzon 2007, s.416.

kaplanın dış gıcırtilarını işiterek avdet eylemiştir. İkinci defasında muahedeyi dinlemek ve imzalamak için çağrılmışlardır. Bugün ise hâkimlerle beraber harp ve ihrâz-ı zafer etmiş Yunanistan hemen aynı hukuku haiz olarak konferansa çağrılıyor. Hâlbuki Türkler bundan birkaç ay evvel siyasi bir mevcudiyetsizliğe mahkûm edilmişlerdi. İşte bizi hayret içinde bırakan budur.⁵⁹

İngiliz ve Fransız mümessilleri ise patrikhane tarafından Avrupa'ya heyet gönderilmesine lüzum kalmadığı hakkında tebliğ yayınlıyorlardı. Buna mukabil İstanbul'daki Rumca gazeteler ise Rumlarda oluşan teessürü izale maksadıyla heyetin hususi surette döneceğini ve bu hususta düvel-i İtilâfiyenin teshilât-ı lâzımede bulunmasının muhtemel olduğunu yazıyordu.⁶⁰ Öte yandan Trabzon Rum cemaati de TBMM riyasetine müracaat ederek İstanbul Rum patrikhanesiyle kat-ı alaka ettiklerini beyan ile Türk Ortodoks kilisesinin tesisini talep etmişlerdi.⁶¹ Tam bu noktada TBMM de, metropolit vekili Papa Eftim önderliğinde Fener Patrikhanesi'nden ayrılarak Anadolu'da Türk Ortodoks Patrikhanesi kurma teşebbüslerine destek vermişti. Öyle ki Papa Eftim, Anadolu Hristiyanlarını siyasallaşmış Fener'in etkisinden uzak tutmaya çalışmış ve başarılı neticeler de almıştı. Papa Eftim, TBMM'nin ve Hristiyan cemaatlerin desteğiyle 21 Eylül 1922'de Kayseri'de kongre topladı ve sonunda bağımsız bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurmayı başardı. Bu da Pontus meselesinde önemli bir etken oluşturmuş ve böylece Fener'in gücü kırılmıştı.⁶² Mustafa Kemal, Papa Eftim önderliğindeki bu girişimin milli mücadelede bize bir ordu kadar yardım ettiğini söyleyerek Pontus meselesindeki önemine işaret etmişti.⁶³

Pontus idealini gerçekleştirmek isteyen Rumlar kendi aralarında birlik oluşturamadıkları gibi aralarında önemli farklılıklar mevcut olup bunlar kendilerini sahil Rumları ve dâhil Rumları olarak tanımlıyorlardı. Sahildekiler kendilerini dâhildekilerden “Karamanlı” diye ayırmakta, kendilerini *kibar* Karamanlıları ise *kaba* kabul ediyorlardı. Sahildekilerde daha fazla Batı ve Atina, dâhildekilerde ise Doğu ve biz vardı. Bu iki grubun gazeteleri de birbirinden ayrılıyordu. Sahildekiler Atina lisanıyla yazılırken, Karamanlılarınki ise Türkçe olup yalnız harfleri Rumcaydı.⁶⁴ Bir diğer fark ise

59 *İstikbal*, sayı: 227 (16 Şubat 1337)

60 *İstikbal*, sayı: 234 (24 Şubat 1337)

61 *İstikbal*, sayı: 309 (22 Mayıs 1337)

62 Çapa, *a.g.m.*, s.421.

63 Çapa, “Karadeniz’de Pontusçuluğun...”, s.60-61.

64 İsmail Habib Sevük, “İki Nevi Rumluk”, *Açıköz*, sayı: 345 (27 Kasım 1921), s.87.

Karamanlılar, köken itibariyle Türk, din itibariyle Rum (Ortodoks Hristiyan) olanlardır ki bunlar gerçek Rum olarak sayılmıyorlardı.⁶⁵

Rumlar yaşadıkları ülkede maruz kaldıkları idari yaptırımlardan memnun olmamakla birlikte kendi ülkelerine karşı adeta savaş açarak yanlış bir tutum içine girmişlerdi. Nitekim Venizelos kabinesinin Dışişleri Bakanı Politis Rumların bu tutumlarını “*Rumlar Türkiye’deki himayenin mümâsiline başka hiçbir ecnebi idaresinde nâil olmak ümidini besleyemezler*” sözleriyle ifade etmişti. Keza Anadolu’daki Rumlar, başka birçok ülkedekilere göre çok daha iyi bir konumdaydılar. Zira Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ülkelerindeki Rumları ezmiş ve sürmeye kalkmıştı. Yunanistan da Rum davasına gönülden destek vermiyordu.⁶⁶ Kaldı ki Yunanistan’ın kendine dahi hayrı yoktu. Kralcılar-Venizelosçular kavgasıyla sürünüp giderken fırkacılık, “*iki haneli Yunan köyünde üç fırka bulunur*” atasözünde ifadesini bulmuştu. Yunan hükümeti Venizelos’un hararetili müdafii olmaları nedeniyle İstanbul Rum gazetelerinin Yunanistan’a girişini yasaklamış, Türkçe gazeteler de bu yasağa tabi tutularak iade edilmişti.⁶⁷ Bu yaklaşımıyla Yunanistan Anadolu’yu yönetme gayreti içinde oluyor Rumları da kendi emelleri doğrultusunda kışkırtıyordu.⁶⁸

Nurettin Paşa Meselesi

1922’ye gelindiğinde Pontus gâilesi büyük ölçüde aşılmakla beraber Nurettin Paşa⁶⁹ Pontusçuları tenkil için alınan tedbirleri uygulamada bir takım tepki çeken hareketlerde bulunmuştu. Nitekim Samsun ve havali-sindeki Rumların tehcir edilmesine, yetki ve sorumluluk sahibi olmayan kişiler de karışmıştı. Tehcire öncelikle Rumların erkekleri tabi tutulmuş olmasına rağmen daha sonra Rum kadın ve çocuklarının da tehciri gündeme gelmişti. Ancak tehcirde yaşanan suiistimaller nedeniyle Rum ahalinin ciddi bir tedirginliği ve tepkisi meydana gelmişti. Bu durumda Yunanistan’ın Samsun’u bombardıman etmesi ihtimali doğacaktır görüşü giderek güçlen-

65 İsmail Habib Sevük, “Dâhili Rumlar Irk İle Milliyetin Farkı”, *Açıksöz*, sayı:348 (30 Kasım 1921), s.99.

66 İsmail Habib Sevük, “Rumluğun Gayesi”, *Açıksöz*, sayı: 342 (23 Kasım 1921), s.78.

67 *İstikbal*, sayı: 206 (14 Ocak 1337)

68 İsmail Habib Sevük, “Yunan Unutulmalıdır”, *Açıksöz*, sayı:351 (4 Aralık 1921), s.110.

69 Celal Bayar, mütareke günlerinde İzmir valisi, VII. Kolordu kumandanı Nurettin paşayı; vakarlı bir asker, çalışır, gördüğü işleri göstermekten hoşlanan, sivil işlerde kendi zihniyetine göre muhit yaparak çalışmayı seven biri olarak nitelendiriyordu. Milliyetçi değildi, Türkçülüğü reddederdi. Bu durum şuuruna ve hareketlerine de yansıyor. Dindar, ümmetçiydi, İslam politikası güderdi ve asla Osmanlı değildi. Bayar, *a.g.e.*, V, 1540.

meye başlamıştı. Bunun üzerine Samsun münevverânı, müteberanı, müdafaa-i hukuk heyeti, belediye mensupları, müftü hepsi 56 kişi TBMM'ye müracaat etmiş ve Nurettin Paşa'nın uygulamalarından kaynaklanan bu sorunun bir an evvel çözülmesi talep edilmişti. Bunun üzerine bir yandan Merkez Ordusu Komutanı sıfatıyla Nurettin Paşa, başta Pontusçular olmak üzere isyanları bastırmak için çaba sarf ederken öte yandan onun uygulamalarından zarar görenlerin şikâyetleri TBMM gündemine konu olmuş ve hakkında soruşturma açılmıştı.

Diğer taraftan kendisinin haberi olmadan hakkında yapılan şikayete sinirlenen Nurettin Paşa Samsunluları rencide etmiş ve bu 56 kişiye Samsun'dan bir yere ayrılmamaları talimatını vererek onları *şehirbent* yapmıştı. Samsun'dan verdiği diğer bir talimat ise Ordu Mutasarrıfı Faik Bey'in de görev yerini terk ederek başka bir yere gitmesi olmuştu. Hatta hükümet, yukarıda adı geçen 56 kişiden biri olan Nihat Bey'i Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'ne atamış ancak Nihat Bey, Nurettin Paşa'dan çekindiği için yeni görevine başlayamamıştı.

TBMM, Nurettin Paşa hakkında yapılan şikayetleri gündemine alarak düzenlediği bir gizli celsede durumu değerlendirmeye başlamıştı. Şikayet dilekçelerinde belirtilen hususlar üzerinde yapılan tartışmalarda Paşa'nın uygulamalarının bazılarının keyfiliği üzerinde duruluyor, TBMM'nin bu keyfiliğe son vermesi gerektiği ifade ediliyordu. Bu uygulamalardan birkaçı, Nurettin Paşa tarafından Samsun'da, Amerikalıların ve ecnebilerin gözü önünde katliam yaptırdığı, iç bölgelere yapılacak Rum tehcirinde yetkisiz ve herhangi bir sorumluluk taşımayan çeteleri kullandığı şeklindeydi. Bu durumun ise Pontusçuların ekmeğine yağ sürdüğü ve onları daha da azdırdığı belirtiliyordu. Nitekim Samsun'a geldiği öğrenilen 9 kişilik bir Rum çetesinin yakalanması için yapılan şiddetli çatışmalar ve birçok evin yakılması Nurettin Paşa'nın orantısız güç kullanımına bir örnek olarak gösterilmişti. Ayrıca, Rumların yaptığı bu tür uygulamaların, bu olayda olduğu gibi Rum çetelerinin katliamlarının giderek daha vahşi hale gelmesine neden olduğu ileri sürülmüştü. Paşa'nın Müslüman köylerindeki kadın ve çocuklara bile kötü muamele yaptırdığı, Müslüman halkın şikâyet ve dileklerini iletme isteyen meclis azalarıyla bile görüşmeyi kabul etmediği, adeta TBMM'nin üzerinde bir güçmüş gibi davrandığı da hakkındaki iddialar arasındaydı. Nitekim mutasarrıfların verdiği raporlardan anlaşıldığına göre Nurettin Paşa'nın kendisinden başka kimseyi dinlemediği, 60'tan çok Müslüman köyünü yaktığı iddiası da ortaya koyulmuştu. Samsun yöresindeki Rumların iç bölgelere doğru tehcir edilmesinden

şikayetçi olanlar yalnızca Rumlar değildi. Bu durum, Rumlarla aynı köy veya mahallelerde yaşayan Müslümanları da tedirgin etmişti. Zira bazı Rum köylerinin yakılmış olması, Türklerde kendi köylerinin de yakılacağı endişesini doğurmuş, Samsun'un dört bir taraftan ateşe verileceği şayiası yayılmıştı. Türkler bir yandan Nurettin Paşa'nın uygulamalarından endişe ederken öte yandan Paşa hakkında TBMM'ye şikayette bulunmaları halinde ise onun hışmına ve baskısına uğrayacaklarından korkmaya başlamışlardı.

TBMM'de yapılan gizli celsede Nurettin Paşa ve uygulamaları hakkında yapılan tartışmalar üzerine söz alan Dâhiliye Vekili Fethi (Okyar) Bey, Samsun ve çevresindeki Pontusçu hareketlerin tenkili için yeteri kadar kuvvet olmadığını, cepheden buraya güç kaydırmanın imkânsızlığını belirtmiş ve Pontusçulara karşı alınan tedbirlerden sonra eşkıyanın faaliyetlerinin daha da arttığını ancak bazı başarıların da sağlandığını vurgulamıştı. Fethi Bey, Nurettin Paşa'nın ordu kumandanı olması dolayısıyla memurin-i mülkiyeye ve idare-i mülkiyeye müdahalesinde haksız ve ahalinin isteklerini hükümete bildirmesine karşı hürriyetlerine koyduğu kısıtlamaların yanlış olduğunu belirtmekte ve Paşa'nın tebdilinden başka çare görememektedir. Buna karşın Mustafa Kemal Paşa ise ülkenin içinde bulunduğu kritik süreci de dikkate alarak Nurettin Paşa'yı şu ifadelerle savunmuştu:

“Efendiler mevzubahis olan zat bir kumandan olmak dolayısıyla Heyet-i Vekile'yi ne derece alakadar ederse başkumandanı da o derece alakadar eder. Nurettin Paşa diğer kumandanlar gibi bir ordu kumandanıdır. Fakat heyet-i vekilenin intihabına ait olan kanunda bir nokta vardır. Bu kanunun bu noktası zannedirim ki meclis-i millide ilk defa mevzubahis oluyor. O da vasi isyanlar için bittabi kuvve-i askeriyeye müracaat edilmek lazımdır deniyor. Nurettin Paşa'nın merkez mıntikasında bu işe müdahale etmesi de bu sebepten neşet etmiştir. Nurettin Paşa'nın gayr-i kanuni ef'al ve harekâta bulunduğu dair ihbâratta bulunuldu. Pek nazik zamanlara tesadüf eden bazı hadisattan dolayı ordu kumandanlarının tebdiline dair bende kanaat hâsıl olmamıştır. Aynı zamanda erkân-ı harbiye-i umumiye reisinin de böyledir.”⁷⁰

Yapılan tartışma ve değerlendirmelerden sonra on muhtelif sebep ile Nurettin Paşa görevinden alınmış, ancak Mustafa Kemal Paşa bu kararı ağır bulduğunu ifade etmişti.

Nurettin Paşa da bu on maddeye birer birer tafsilatıyla malumât-ı izâhat ve cevap vermiştir. Yukarıda zikredilen 56 kişinin TBMM'ye mürâ-

70 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, 403-409.

caatlarıyla Samsun'daki Rum kadın ve ihtiyarların dâhile sevkinden vazgeçmişti. Ancak Nurettin Paşa bu durumdan kuşkulanmıştı. Yaptırdığı tahkikatta bu kişilerin Rum muhibbi olduğu hatta Pontus hükümetinin müşavirliğini ma'al iftihar kabul ettiklerini ileri sürmüştü.⁷¹ Hatta Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey'i Pontusçulukla alakalı olduğu gerekçesiyle itham etmişti.⁷² Bununla beraber Dâhiliye Vekili Fethi Bey, 56 kişinin Pontusçu olup olmadığından ziyade Nurettin Paşa'nın bu şahıslara Samsun'dan dışarı çıkmama tedbiri koymasının yanlışlığına vurgu yapmıştı. Zira hükümete çekilen bir telgrafnameye istinaden insanları cezalandırmanın yanlışlığını ve hükümete müracaat cürüm olmadığını belirten Fethi Bey, Nurettin Paşa'nın bu uygulamaları idare-i örfiyenin âmir-i askerisi, harp mıntıkası kumandanı, tedâbir-i inzibatiye almak hususunda salahiyet-i kanuniye çerçevesinde yaptığını belirtmişti.⁷³

Nurettin Paşa, hakkında alınan soruşturma kararından, dolayısıyla suçlu sandalyesine sevkinden rahatsız olmuştu. Paşa savunmasında görev süresince Başkumandan, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Müdâfaa-i Milliye Vekâletinden azline dair icap ve lüzum görülen bir sebep olmadığını, taht-ı muhakemeye alınması için de Heyet-i Vekile'nin rey ve mütalaası inzimam etmediğini, ayrıca tahkikât-ı muktâziye icra edilmediğini vurgulamamıştı. Bu durumda kendisinin doğrudan mecliste muhakeme ve müzakere edilmesine bir anlam verememişti. O kadar ki savunmasında, eşkiya takibinde kendisine isnat edilen sorumluluklar için; ordu kumandanının bizzat eşkiya takibine memur olmadığını, bu işi yapmakla mükellef olanlardan görevini kötüye kullananların cezalandırılması gerektiğini belirtme ihtiyacı duymuştu. Samsun'da ikamet eden 56 kişinin şehir dışına çıkmalarının yasaklanması meselesinde ise bunun harp mıntıkası dâhilinde ve ordu kumandanı salahiyetinde yapıldığını, memlekette ikinci bir İzmir faciası yaşamamak için alınmış bir tedbir olduğunu savunmuştu. Yapılan işlerin belirtilen makamların bilgisi dâhilinde olduğunu belirten Nurettin Paşa, asıl sorunun TBMM'nin bu olaylardan yeterince haberdar olmamasından kaynaklandığı düşüncesindeydi.⁷⁴

71 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, 622-629.

72 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, 440-442.

73 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, 622-629.

74 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, 434-436. Pontus meselesindeki görevi dışında Nurettin Paşa, seferde ordu komutanlığı yetkisiyle 1921 Haziranında "Emniyet Teşkilatı" adı altında silahlı bir güç oluşturmayı tasarlamış ve 16 maddelik bir de talimatname düzenleyerek hemen uygulamaya koymak istemişti. Paşa örgüte şu üç görevi vermişti; iç güvenlik ve asayişin sağlanması ve korunmasına yardım etmek, siyasi eşkiya ve âsilerin tedip ve tenkili, gereğinde

Sonuç itibariyle, başta Pontus olmak üzere iç isyanların bastırılması amacıyla kurulan Merkez Ordusu'nun komutanlığına getirilen Nurettin Paşa, yetkisini aşan tutum ve davranışlar içinde olduğu gerekçesi ve Meclis mutabakıyla görevinden alınmıştı. Samsun bölgesindeki olayların araştırılması görevi ise (heyet-i tahkikiye) bir hayli tartışmadan sonra "Koçgiri Heyeti" ne verilmişti.⁷⁵

Sonuç

Yunanistan'ın ikinci planda ve öncelikle kendi emelleri doğrultusunda önemseydiği ve yönettiği Pontus meselesi, İtilaf Devletleri'nin de I. Dünya Savaşı sonrası düzenlemelerde bu mesele üzerinde ehemmiyetle durmasıyla akamete uğramıştır. Başka bir ifadeyle Rum istekleri, Ermeni talepleri uğruna feda edilmiştir. Konferanslarda Ermenilere "Büyük Ermenistan" sözü verilirken Pontus Devleti sözde kalmıştı. Ancak bunun yanında milli mücadele döneminde Rumlar yoğun Pontus çete faaliyetleri yürütmüştü. Bu faaliyetler cephe gerisinde tehlikeli ve Karadeniz'den düşman çıkarmasını sağlayabilecek düzeye gelince, Pontuşçu hareketi, TBMM hükümeti ancak ciddi önlemler almak suretiyle bertaraf edebilmiştir. Bunu yaparken insan hakları ve hukukuna bağlı kalmış, aşırı gidecek herhangi bir harekette bulunmamıştır. Öyle ki Nurettin Paşa'nın bazı faaliyetleri tenkitten geri kalmamış, bu kapsamda Meclis'çe gereken tedbirler alınmış, Milli Mücadele ortamında eleştirel ve demokratik bir anlayış sergilenmiştir. Bu arada başta Trabzon Rumları olmak üzere birçok Anadolu Rum'u da Patrikhane'nin ve

dış düşmanlarla savaşmak. Daha ziyade gönüllü bir tabur oluşturma girişimi olarak görünen bu örgütün disiplin altına alınması güç olacağı gibi, hükümetçe de bir eşkiya çetesi oluşturulması gibi bir izlenim de akla gelebilirdi. Bu nedenlerle Sivas Valisi Ebubekir Hazım Tepeyran, Paşa'nın bu önerisini kabul etmiyor, üstelik bunun icrasının da hükümete ait olduğunu bildiriyordu. Nitekim hükümet de bu teşkilatın yasaya aykırı olduğunu bakanlar kurulu kararıyla Müdafaa-i Milliye Vekâletine bildiriyor ve talimatın uygulanmasına girişmeye gerek kalmadığı sonucuna varılıyordu. Paşa, buna sözü geçen bakanlar kurulu kararından ordunun bilgisi olmadığı şeklinde karşılık vermişti. Bundan sonra Nurettin Paşa ile Sivas valisi arasında telgrafla uzun tartışmalar yaşanmış, vali bu kanunun yasa ve kanunlar çerçevesinde uygulanamazlığını anlatmaya çalışırken Nurettin Paşa da Sivas halkının vatanseverlik, hamiyet ve özveri duygularına güvenerek düşüncesinde ısrar etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa da nihayetinde sert biçimde bu gibi kuvvetlerin toplanılmasını yasaklamıştı. Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Sarayın İdama Mahkum Ettiği Dahiliye Nazırı*, İstanbul 2009, s. 205-209

⁷⁵ TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, II, 440-442. Pontus tenkilinden başka Mustafa Kemal Paşanın da "azâmetli mazâmetli bir şeydir" şeklinde nitelendirdiği Nurettin Paşa Koçgiri veya Ümraniye olayı olarak geçen hadisede de Kürtlere ve Alevilere karşı hadisenin yatışmasından sonra dahi tenkil hareketine devam etmiş ve birçok köyü yakıp yıkmıştı. Bunun yanında haksız tutuklamalar, sürgün ve yargulamalarla taktik yaptırmıştı. Tepeyran, *a.g.e.*, s.198, 211-219.

metropolitlerin faaliyetlerinden bir netice çıkmayacağını fark ederek geleceklerini tehlikede görmeye başladıklarından Pontusçu faaliyetlerin aleyhine dönmüşlerdir. Kuşkusuz bunda Türk milli mücadelesinin başarıya ulaşmaya başlamasının da ciddi bir payı vardır. Rumların kendi aralarında fikir ve faaliyet birliğinin bulunmaması ve derin ihtilafların olması da Pontus mücadelesinin sonuçsuz kalmasında önemli bir faktör olmuştur. Pontus sorununun gerçek anlamda ülke için bir problem olmaktan çıkması 1922 yılı sonlarını bulmuştur.

